

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

Долазак на Црну линију немачке одбране

После смотре на Бањнци јединице Четврте српске ударне бригаде прешле су преко моста на Сави у Београду и увече. 27. октобра. стигле у село Бежанију у коме су заноћиле. За њима су пристигле јединице Пете српске бригаде и сместили се у кућама ближе сеоској цркви и згради основне школе. Друга пролетерска је продужила у село Сурчин. За време дводневног боравка у Бежанији одржана је интензивна војна и политичка обука бораца и старешина Четврте српске. Новомобшшсани борци и добровољци су савладали основне борбене радње: подилажење непријатељској ватреној линији. коришћење природних заклона. употребу оружја и ручних бомби. Новајлије су извеле и једно гађање из пушка и пушкомитраљеза бојевом муницијом. На часовима политичке обуке су упознати са тренутном ситуацијом на бојиштима у нашој земљи и савезничким фронтима. Највише их је обрадовало сазнање да је у шестодневним жестокиим борбама ослобођен источни Срем, укључујући Руму, да се борбе настављају на прилазима Сремској Митровици, Великим и Малим Радинцима. Није се тајило да предстоји покрет јединица Четврте српске бригаде у правцу линије фронта и увођење у борбу.

Борбе у Срему практично су припремане у току завршних окршаја за ослобођење Београда. Командант Прве армијске групе. генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, наредио је, 19. октобра 1944. у 15 сати и 30 минута. команданту Дванаестог ударног корпуса. генерал-мајору Данилу Лекићу, поред осталог, следеће: „Ви сјутра, 20. на 21. прелазите са дивизије код Скеле и Бољевца (Мисли се на форсирање Саве и наступање у дубину Срема - прим. М.Г.). Код вас долази један руски капетан да постави понтоне - помогните им. Једну бригаду хитно пребаците у село Скела. Пеко.”¹³⁹

Архив ВИИ. Књига депеша Првог пролетерског корпуса. кут. 372, рег. бр. 40-1.

На основу тог наређења и наређења Штаба Корпуса. Једанаеста крајишка, Шеснаеста и Тридесет шеста војвођанска дивизија почеле су да форсирају Саву. 21. октобра. да би избиле на њену леву обалу и започеле борбе. То потврђује и наређење Првој војвођанској бригади, 21. октобра. у коме пише: „... одмах по пријему наређења форсирање (пре-лаз) реке Саве на сектору Скела - Купиново, стварајући ужи мостобран са оне стране реке Саве, обезбеђујући пребацивање главнине наше дивизије.“¹⁴⁰

Насгупању дивизија Дванаестог корпуса у дубину источног Срема супротстављали су се остаци немачке Борбене групе „Штетнер“ и тек пристигле јединице немачке дивизије „Бетхер“, која се утврдила на каналу Јарчини, на тзв. Браон линији, да пружи жестоку одбрану. Немачка Врховна команда, на Хитлерово инсистирање да се „сремски цеп“ брани по сваку цену, почевши од краја лета 1944. израдила је седам фортификацијски добро урађених одбрамбених линија: Браон. прву Зелену. Жуту. Црну. Црвену. двоструку Нибелуншку и другу Зелену линију. Јединице Двадесет прве српске дивизије. међу којима и Четврта српска бригада. освајаће изузетно добро утврђене Црну. Црвену. двоструку Нибелуншку и последњу Зелену линију немачке одбране. Претходно за десет дана борби јединице Дванаестог ударног корпуса освојиће Браон и прву Зелену линију. а у садејству са јединицама Првог пролетерског корпуса. односно Шесте личке пролетерске дивизије и Жуту линију која се простирала источно од Сремске Митровице преко Великих Радинаца. Шуљма. Бешенова. Јаска и Фрушке горе до Дунава.

Штаб Двадесет прве српске дивизије наредио је. 29. октобра. штабовима Друге пролетерске. Четврте и Пете српске бригаде да крену према линији фронта. код Сремске Митровице да преузму положаје јединица Шеснаесте војвођанске дивизије која се требала упутити. заједно са јединицама Тридесет шесте војвођанске дивизије. преко Дунава. у борбе у западној Бачкој и Барањи. Четврта српска бригада, с којом се налазио и Штаб дивизије. из Бежанпје се запутила у ослобођене Михаљевце. Друга пролетерска је стигла у Прхово. а Пета српска бригада у Карловчић. Сутрадан је настављено приближавање линији фронта. Четврта српска је стигла у Добринце. Пета српска у Гјећинце. Штаб дивизије у Руму. а Друга пролетерска бригада у Краљевце. Ујутру. 31. октобра, Четврта српска је продужила у Јазак и код Ривице била

¹⁴⁷ Архив ВИИ. кут. 1045. пер. бр. 7-2.

изложена непријатељској ватри, али није имала мртвих и рањених. Штаб дивизије стигао је у Павловце, ГТета српска у Ривице и Друга пролетерска бригада у Врдник. На достигнутим линијама јединице Дивизије биле су сасвим близу непријатеља, спремне да се упусте у борбу. Кад је Шеснаеста војвођанска дивизија ослободила. 1. новембра, Сремску Митровицу. јединицама Двадесет прве српске дивизије наређено је да избију у Лаћарак. западно од Сремске Митровице. да нападају Мартинце. Кузмин и теже Шиду. Њихов наступни марш заустављен је на Црној линији немачке одбране која се пружала од леве обале Саве дуж Генералног канала, западно од Лаћарка, Манђелошким потоком, до тригометра 173, преко Лежимирског брда. Кувеждина. Пиштинца, Визића и Нештина на Дунаву. Део Црне линије, почевши од реке Саве и дуж Генералног канала до друма и железничке пруге према Шиду, угрозиле су јединице Двадесет прве српске ударне дивизије. На њиховом десном крилу, дуж Манђелошког потока, у рејону Манђелоса. Лежимира и на обронцима Фрушке горе, биле су јединице Шесте личке пролетерске дивизије. а северније, према Нештину и Дунаву, јединице Тридесет шесте војвођанске дивизије која је убрзо повучена са фронта. У то време, наређењем Штаба Првог пролетерског корпуса. чије су јединице у целости преузимале фронт у Срему, формирана је Оперативна група дивизија, у циљу офанзивнијег дејствовања и међусобног садејства, коју су сачињавале Шеста личка пролетерска, Једанаеста крајишка ударна и Двадесет прва српска ударна дивизија.

Једномесечно крварење у блату, снегу и на голомразици

Штаб дивизије наредио је штабовима Друге пролетерске. Четврте и Пете српске ударне бригаде да њихове јединице поседну положаје испред непријатељске Црне линије, да предузимају нападе, освајају поједина упоришта и напредују чак до Шида. Био је то нереалан офанзивни наступ, без довољног познавања бројног стања, наоружања и распореда непријатељских јединица. Немци су се ужурбано. после губитка Жуте линије. прегруписавали на самом фронту и по дубини да спрече губитак Црне и Црвене линије сопствене одбране. У том циљу, 2. новембра 1944, расформирана је немачка дивизија „Бетхер". а 118, немачкој ловачкој дивизији поверено командовање и одбрана на целом фронту у Срему.

Јединице Четврте српске бригаде, чије је бројно стање било око 1200 бораца, из покрета су заузеле. ноћу 1. и 2. новембра, положаје испред Генералног канала и недовољно припремљене за ратовање на равничарском земљишту, чекале наређење да крену напред. Први батаљон, са командантом Радманом Савићем, политичким комесаром Кузманом Николићем, њиховим заменицима Бором Перовићем и Данилом Мркићем. налазио се на левом, Трећи под командом Радивоја Симића Раке. Ивана Ороза и њихових заменика Милентија Станисављевића и Витомира Станојевића, у средини и Други. са командантом Мирком Шипком, политичким комесаром Витомиром Стојановићем и њиховим заменицима Михајлом Павловићем и Милорадом Вуловићем, на десном кргау бригадног борбеног распореда за напад. Чета пратећих оруђа са командиром Александром Стојановићем, политичким комесаром Владимиром Караном и његовим замеником Стојаном Стефановићем. придодата је Другом батаљону да га потпомаже у савлађивању непријатеља између железничке пруге и друма за Мартинце. Четврти батаљон, са командантом Миодрагом Јовановићем Расинцем, политичким комесаром Радулом Мркићем и заменицима Ђорђем Вукадиновићем и Десимиром Мрдаковићем, задржан је у бригадној резерви у Лаћарку. Успостављена је веза и уговорено садејство са Штабом Друге пролетерске бригаде која се налазила на полазном положају за напад северно од железничке и друмске комуникације за Кузмин и Шид. Са командантом придодате артиљеријске јединице Црвене армије договорено је да његова оруђа дејствују само на захтев Штаба бригаде који се налазио западно од Лаћарка.

У свануће. 2. новембра. испаливањем светлеће ракете. дат је знак стрељачким стројевима чета и батаљона Четврте српске да се трком, преко брисаног простора, приближе Генералном каналу и покушају прећи на другу страну коју је непријатељ добро утврдио. Дуж 3 метра дубоког и прилично широког Генералног канала заплаттеле су пушке и пушкомитраљези, оглашавали се минобацачи и ручне бомбе. Канал је бранила увежбана и наоружана немачка Борбена група „Линденблат¹“, заштићена минским пољима, рововима и бункерима. Непријатељски минобацачи наносили су губитке јуришним стројевима Четврте српске. Одмах се увидело да су слаби изгледи да се непријатељ савлада. да се продре у Мартинце. продужи. како је замишљено, за Кузмин и Шид. Јутро је донело веће неприлике. Затечени на брисаном простору. на потпуно равном земљишту. без било каквих природних

заклона, борци Четврте српске тешко су могли назад. а још теже напред, услед убитачне ватре непријатељског оружја. На инсистирање Штаба бригаде чете и батаљони наизменично су јуришали на Канал. али без успеха. Поједине бомбашке групе, под заштитом пушкомитраљеца, стизале су рубу Канала, али га нису могле прећи. Употребљен је једини минобацач да неутралише најотпорније ватрене тачке, али то није било довољно. Посебну опасност представљао је бетонски бункер код железничког моста на Каналу из чијих су отвора трештали пушкомитраљеци и митраљеци. посебно угрожавајући јурише бораца Другог батаљона. У осам сати, када група бомбаша није успела да угрози ватрену тврђаву, затражена је подршка батерије црвеноармејца. Директним погоцима граната бункер је начет, а Немци су побегли преко железничког моста да се отуда бране. Црвеноармејци су сасредили артиљеријску ватру на супротну страну. на добро маскиране земљане бункере да их неутралишу и подрже јурише вода бораца који су намеравали преко моста да овладају другом обалом Канала и створе мањи мостобран за прихват целе чете. У овоме се није успело, али застоја није било. Јуриши су понављани, а падале су и жртве. Тешко је рањен командир Владислав Антић. који је убрзо издахнуо. Смртно је погођен и политички комесар исте чете Лука Васовић. а команду над Другом четом преузели су њихови заменици Стојан Митровић и Јован Паовић. Са ватрене линије изношени су тежи и лакши рањеници, којима је указивана помоћ и затим су транспортовани у бригадно превијалиште и амбуланту у Лаћарку. У преподневним сатима Штаб дивизије усмено је наредио Штабу бригаде да се Генерални канал освоји и по цену жртава. Штабовима батаљона је наређено да чете наставе да јуришају и прелазе преко Канала. Наређење је примљено са чуђењем. јер би ново претрчавање преко брисаног простора. изложеног дејству непријатељске артиљерије и минобацача. значило узалудне жртве. Високог борбеног морала. ризикујући сопствене животе. командири и политички комесари чета Милан Костић, Драгомир Лазић. Стојан Митровић. Милорад Стефановић. Стеван Пушкаревић. Ранко Машала. Радоје Ђушић. Мирослава Милановић. Миливоје Стојиљковић, Милан Витас. Душан Петровић. Бранислав Голубовић. Светомир Славковић. Богдан Јовановић. Спасоје Стојановић, Слободан Петковић. Душан Караџић и Чедомир Андрић. повели су стрељачке стројеве својих јединица у јуриш. Опет се није пролазило без мртвих и ра-

њених. У подне се увидело да је дању заиста немогуће прећи преко Канала. Стога је уследило наређење да се напад обустави и јединице задрже на достигнутом линијама. Непријатељска артиљерија и минобацачи нису престали да бомбардују положаје Четврте српске, чак и Лаћарак, а нарочито јединице Првог батаљона на делу Канала ближе левој обали Саве. Бригада је имала 18 мртвих, 46 рањених, већином теже и 4 теже контузованих бораца и старешина. Нешто касније у болници је умрло 8 тежих рањеника и број мртвих је нарастао на 26 бораца и старешина.¹⁴¹

Штаб бригаде дисциплиновано је извршавао наређења Штаба дивизије, препоручивши штабовима батаљона да се искористи мрак, подиђе непријатељској Црној линији, преброди водена препрека и непријатељ присили да одступа. У томе се није успело, јер је непријатељ осветљавао светлећим ракетама предњи крај своје одбране и жилаво се бранио. Показало се да је неопходна снажнија артиљеријска подршка да неутралише непријатељску линију одбране и олакша јурише стрелачког строја бригаде. У припремама напада пропуштено је да се јединице снабдеју приручним инжењеријским пловним средствима да би без потешкоћа прешле преко дубоке и 20 до 30 метара широке водене препреке. Пропуст је Штаба дивизије и штабова бригада што нису располагали поузданим подацима о јачини и намерама непријатеља.

Увече су Немци прешли у противнапад на положаје Другог батаљона у намери да се ту уклоне и створе услове за продор према Лаћарку. Дочекани су снажном ватром и одбијени. У току вишечасовне борбе и њихови губици нису били мали. Погинуло је око 70 и рањено 98 војника, подофицира и официра.¹⁴² Користећи мрак и прелазећи у противнападе, јединице Другог батаљона опет су безуспешно покушавале да пређу Канал. На тим правцима једино су Немци протерани на супротну обалу и тако створени услови да се борба настави пред водене препреке.

¹⁴¹ Подаци о броју погинулих и рањених бораца, уписаних у Монографију, потичу из Операцијског дневника бригаде и осталих аутентичних докумената који су гасани после сваке борбе. Знатан број бораца, међутим, преминуо је касније у превизијалиштвама, амбулантима и болницама. Стога се број погинулих бораца повећао у односу на податке у Операцијском дневнику, бригадним и осталим извештајима. Отуда разлика у броју погинулих у Монографији, њеном Уводу и приложеном Списку бораца и старешина који је накнадним истраживањима знатно допуњен за поједине борбена Сремском фронту и касније. Архив ВИИ. куг. 1045. рег. бр. 6-2/2.

¹⁴² 36. НОР, том I. књ. 10. док. 77 и 93.

Сутрадан. 3. новембра, није дошло до битнијих промена на линији тек успостављеног фронта. Борци Четврте српске бригаде искористили су мрак да ископају више ровова и земљаних заклона на достигнутој линији дуж леве обале Канала. На њиховом десном крилу, од комуникације Лаћарак - Шид до левог крила борбеног распореда јединица Шесте личке пролетерске дивизије, ровове су ископале јединице Друге пролетерске бригаде. Копањем ровова, траншеја, земуница, на равничарском и подводном терену борци и старешине Четврте српске и осталих бригада су схватили да улазе у фронтвске борбе. без могућности за озбиљније маневрисање и избегавање чеоних судара са непријатељем. У намери да пређу на супротну обалу Канала, јединице Четврте српске су кренуле у снажнији напад. Једночасовна борба се завршила без жељених резултата, а јединице су устукнуле на полазне положаје. Настављено је утврђивање положаја и осматрање непријатељске линије одбране. Ништа необично није се дешавало. Штаб бригаде је одлучио да мањи део бораца остане на предњој линији одбране, а већина је упућена у оближње сеоске куће да се огреју и одморе. Борци и старешине Другог батаљона, због немогућности да дању изађу из ровова и заклона и пређу преко брисаног простора, остали су на положају више од 24 сата.

Штаб Двадесет прве српске ударне дивизије и Штаб Оперативне групе дивизија стално је. без обзира на реалне могућности, инсистирао да се нападне Канал и продре у дубину непријатељске одбране. У том циљу Штаб дивизије позвао је команданте бригада у Сремску Митровицу на састанак у 14 сати, да би се размотрио план наредних напада на непријатељску линију одбране и напредовања према Кузмину и Шиду. Командант дивизије Милоје Милојевић, кад је чуо образложење да Четврта српска и Друга пролетерска бригада не могу сломити отпор непријатеља на Каналу, на правцима куда су нападале, одобрио је извесна прегруписивања. Одлучено је да се тежиште напада усмери преко Канала код Војновића млина и Државне пустаре. На томе делу Канал је био нешто ужи и плићи. Одређен је начин и редослед увођења јединица у борбу. Четврти батаљон Четврте српске је усмерен на Канал код Војновића млина да садејствује са батаљоном Друге пролетерске бригаде приликом преласка на десну обалу. Остали батаљони су држани у приправности да, ако Четврти батаљон успе, појачају његове нападе и разарају противничку одбрану. Претходно, кад је кишовити сумрак прекрио равницу, јединице Пете српске, до тада у ди-

визијској резерви. преузеле су положаје јединица Четврте српске бригаде, спремне да се и оне укључе у напад.

Борба је почела у 20 сати. Кишоносни облаци су нестали иза висова Фрушке горе и месечина је осветљавала равницу. Батаљони Друге пролетерске, ојачани Четвртим батаљоном Четврте српске бригаде. чекали су артиљеријску подршку да лакше подиђу непријатељу. Огласила се батерија топова и тутањ „каћуша“ црвеноармејаца. али је њихова паљба брзо умукла. Стрељачки стројеви трчећи су прилазили Каналу, тучени ватром са супротне обале, али нису заустављени. Успостављен је мали мостобран, али непријатељ није попустио и грчевито се бранио. Чистина је спречавала борце ојачане Друге пролетерске да јуришом освоје и следеће линије непријатељске одбране. Лево од Војновића млина и Државне пустаре, према Сави, два батаљона Пете српске бригаде су покушавали да се пребаце преко Канала и напредују према Мартинцима. У томе су спречени убитачном непријатељском ватром. бодљикавом жицом и минским пољима. Жестока борба није престајала на правцу наступања стрељачких стројева ојачане Друге пролетерске бригаде. који нису могли напред да прошире мостобран и створе услове за увођење у борбу Првог, Другог и Трећег батаљона Четврте српске да угрозе непријатеља у Мартинцима. У зору је наређено да бригаде, остављајући један батаљон на положају, главнину повуку у Лаћарак. Чалму и Сремску Митровицу. Три батаљона Четврте српске су размештена у западном делу града у кућама поред друма за Лаћарак. Четврти батаљон је тренутно остао у саставу Друге пролетерске бригаде. Предах није дуже трајао. У поподневним часовима Штаб дивизије наредио је Штабу Четврте српске да њена три батаљона крену на прву борбену линију. да поседну положај одакле су Друга пролетерска и Четврти батаљон. минуле ноћи. напали и донекле потиснули жилавог непријатеља. У састав Бригаде вратио се Четврти и заједно са Првим батаљоном заузео предвиђене положаје. Батаљонима је придодата батерија топова и „каћуша“ на утврђеним каросеријама камиона. постављеним 2 километра иза ватрене линије. Трећи батаљон је распоређен да их заштити од непријатељског противнапада. 0 почетку и току напада у Операцијском дневнику бригаде. поред осталог, записано је: „Општи напад почео је у 19 часова... Успоставили смо телефонску везу од првих линија до батерије. Трећи батаљон поставили смо у заштиту топова. који је у исто време друга линија фронта.

Од 19 до 24 часа обадва наша батаљона вршили су 7 јуриша. Сваком јуришу претходило је бомбардовање немачких положаја од стране руске батерије, која је била под нашом командом. У више јуриша нашим је полазило за руком да потисну Немце из првих ровова, но они су редовно већим снагама, у оштрим противнападима наше натраг одбацивали. Непријатељ је непрекидно тукао наше положаје са више тешких бацача и неколико топова. Имали смо два мртва и једног рањеног. Врло јака борба чула се такође десно од нас..."¹⁴³

Ујутру је уследио још жешћи јуриш на непријатеља. Претходно је батерија топова црвеноармејаца, са осам плотуна брзом палбом, засула непријатељску Црну линију одбране. Јуриш бораца Четврте српске одбијен је митраљеском и пушкомитраљеском ватром из непријатељских бункера и ровова. Јединице су устукнуле на полазне положаје, у влажне ровове и земунице, у којима су цвочотали од хладноће. Много бораца није имало погодну обућу и одећу за ратовање у зимским условима. Штаб дивизије је обећао да ће одећа и обућа ускоро бити допремљени из Београда. Борци су озбиљно боловали од прехладе и умањивана је борбена моћ јединица.

Кад је увидео да изостају усиеи, поред залагања јединица Четврте и Пете српске и Друге пролетерске бригаде у покушајима да освоје део Црне линије немачке одбране. Штаб дивизије, у опширнијем извештају Штабу првог пролетерског корпуса који је стигао у Руму да непосредније командује потчињеним јединицама на линији фронта, предложио је: „... да се знатније снаге упуте преко Фрушке горе на Ердвик и дођу Кузмину са запада, где би се одсекле снаге на простору Мартинаца..."¹⁴⁴ Предлог је прихваћен. Јединице Шесте личке пролетерске дивизије су кренуле у обухватни маневар преко Визића. Љубе, Кукујеваца да непријатељу угрозе леви бок и позадину борбеног распореда. С чела су истовремено нападале јединице Двадесет прве српске дивизије: Четврта и Пета српска ударна, док је Друга пролетерска била у дивизијској резерви у Сремској Митровици. Јединице Тридесет шесте војвођанске дивизије наступале су од Манђелоса према Чалми. Бингули и Кукујевцима. Непријатељ је у борбу увео резервне снаге и одбио нападе. Ујутру, 6. новембра, непријатељска артиљерија гранатама је засула предњи крај и дубину положаја Четврте и Пете српске бригаде. Њеног

¹⁴³ Архив ВИИ, кут. 1045, рег. бр. 6-2/2.

¹⁴⁴ 36. НОР, том I, књ. 10, док. 23.

дејства није поштеђен и западни део Лаћарка. Користећи артиљерију, немачки војници су напали положаје Четврте српске бригаде. ачи су одбијени уз губитке од 16 погинулих и 19 рањених. У одбијању непријатељског јуриша живот су изгубили 2 и рањено 5 бораца.

Муњевити нстади немачких борбених група

Команда немачке 118. ловачке дивизије није се мирила са поразом на делу Црне линије у Фрушкој гори. у селима у њеном подножју. чиме је дивизијско лево крило било озбиљно угрожено, као и цео систем одбране на преосталом делу Црне линије. Брижљиво је припремљен жесток напад да се преотме део изгубљене Црне линије и обезбеди сигурније поседање наредне Црвене линије. За муњевити напад на положаје јединица Треће личке пролетерске и Пете војвођанске ударне бригаде. у рејону Манђелоса. ангажоване су немачке борбене групе „Хагендорн" и „Варвик", ојачане тенковима и самоходним оруђима. ГТоложаје Четврте и Пете српске бригаде напале су јединице немачких борбених група „Линденблат" и „Цимерман". Напади непријатеља почели су у свануће. 7. новембра. на свим правцима, а главни удар је усмерен на Трећу личку и Пету војвођанску бригаду. Уз подршку тенкова. артиљерије и минобацача. Немци су заузели Манђелос, намеравали у Сремску Митровицу да избију за леђа јединицама Двадесет прве српске дивизије и да им пресеку одступницу. У тешкој борбећој ситуацији Штаб оперативне групе дивизија предузео је мере да се знатније снаге упуте према Манђелосу да би прекратиле наступање непријатеља. За то време разбуктавала се жестока борба на положајима Четврте и Пете српске бригаде на Генералном каналу. Из Сремске Митровице журбано су стигле јединице Друге пролетерске бригаде. прешле у стрељачки строј на десном крилу дивизијског борбеног распореда и дејства наставиле према Манђелошком потоку и Државној пустари. Напади Немаца постајали су све жешћи. Посебно су се окомили на Трећи батаљон Четврте српске. али су одбијени. Шеснаест их је убијено и двоструко више рањено. У сузбијању немачких јуришлија истакли су се борци Прве чете. са командиром Светомиром Славковићем. политичким комесаром Богданом Јовановићем и њиховим заменицима. Божидаром Рајковићем и Радомиром Павловићем. Јовановић је теже рањен и однет у болницу, а дужност политичког комесара иоверена је

Миливоју Михаиловићу. Истог дана теже је рањен Ранко Машала. политички комесар Треће чете Првог батаљона и његову дужност је преузео Момчило Ђуровић. после повратка са Првог конгреса УСАОС-а који је одржан од 16. до 19. новембра 1944. у Београду.¹⁴⁵

Борба је настављена на целом фронту од реке Саве дуж Генералног канала. Маиђелешког потока и друма од Манђелоса за Сремску Митровицу. Припремана је резервна одбрамбена линија северно и северозападно од улаза у град. Било је предвиђено да је поседне Друга војвођанска бригада са задатком да непријатељу не допусти, уколико налети друмом од Манђелоса, да продре у град, да се домогне зграда и улица погодних за вођење дуготрајних борби. О тим тренуцима је записано и ово: „У кружној линији ископани су бројни ровови и заклони, а противтенковска оруђа постављена на правце одакле су могли наићи непријатељски тенкови и оклопна возила. У копању ровова и заклона добровољно су помагали многи грађани Сремске Митровице. а жене су припремале храну и доносиле борцима на положаје. За одбрану су припремане и зграде у центру града. Деца и старији су припремани да напусте град.“¹⁴⁶

О припреми резервне одбрамбене линије и њеном поседу оба-вештен је Штаб Двадесет прве српске ударне дивизије и тиме је отклоњена сумња да непријатељ може освојити Сремску Митровицу и наићи се иза леђа Четвртој и Петој српској и Другој пролетерској бригади. На маиђелешком правцу. поред тога. непријатељ је задржан и припремани су противнапади да се одбије на полазне положаје. Дуж Генералног канала. после жестоких јуриша на ватрене линије Четврте и Пете српске бригаде, Немци су узмакли у своје ровове и заклоне. Њихова артиљерија никако није престајала да дејствује, засипајући гранатама равницу источно од Генералног канала. Лаћарка, чак и Сремску Митровицу. Њој је контрирала артиљерија и „каћуше“ црвеноармејаца. помажући стрељачким стројевима Четврте и Пете српске бригаде да се одрже на положајима.

УСАОС - Уједињени савез антифашистичке омладине Србије, Хронологија радничког иокрета и СКЈ1919-1979, шом II, 1941 1945, Народна књига Институт за савремену историју. Београд 1980. стр. 317.

Милорад Гончин. Урововима Сремско? фронта. Војноиздавачки и новински центар, Београд 1988. стр. 53.

Новонастало стање је условило извесне промене у борбеном распореду јединица Четврте српске бригаде. Штаб дивизије наредио је Штабу бригаде да се стрељачки стројеви ушанче у рејону гробља и Лаћарку. као и да успоставе чврсту везу са јединицама Пете српске бригаде. на левом крилу. према Сави. са јединицама Друге пролетерске бригаде. код Туцаковића млина и на комуникацији између Сремске Митровице и Манђелоса. Бригаде су имале задатак да ископају чврсте одбрамбене линије да одбију непријатеља. Без обзира на близину Немаца. батаљони Четврте српске бригаде су успели да се без губитака извуку на нове положаје. у 17 сати. као и да их учврсте за одсудне борбе. Први батаљон се налазио на левом. Трећи и Други у средини. а Четврти на десном крилу бригадног борбеног распореда. Штаб бригаде се налазио у близини. у северозападном делу Лаћарка. остварујући непосредне контакте са штабовима батаљона. Непријатељ није угрожавао тек успостављену одбрамбену линију. Једино се његова артиљерија повремено оглашавала. али непрецизно. Борци и старешине Четврте српске су зановили у тек ископанним рововима и земуницама.

Сутрадан. 8. новембра. целог дана лила је ледена киша. Немци нису нападали. Повремено су прелетале ескадриле авиона Црвене армије. које су у бришућем лету скретале према рејону Манђелоса и бомбардовале немачке јединице. Потмули тутањ експлозија чуо се чак до Лаћарка и обале Саве. Смањена борбена активност непријатеља на положаје Четврте српске и преношење тежишта одбране у подручје Фрушке горе, омогућили су Штабу бригаде да Трећи батаљон упути у Лаћарак на одмор. а да остали батаљони преузму део његовог положаја.

У зору. 9. новембра, непријатељ је одступио из Манђелоса који је више пута прелазио из руку у руке. Извиђањем је утврђено да се Немци повлаче из ровова и бункера дуж Генералног канала и Манђелешког потока. Напуштали су Црну линију одбране и поседали Црвену која се пружала од лакта реке Саве преко Пановаче. Мартинаца. Међеша, Баракута. Ердевика и Љубе, до Илока на Дунаву. Штаб дивизије наредио је штабовима бригада да се непријатељ гони и туче. Јединице Четврте српске бригаде прешле су Канал код Војновића млина и Државне пустаре. осигурале десни бок и продужиле да напредују у намери да овладају делом Црвене линије немачке одбране испред Мартинаца. Четврти батаљон је претраживао Државну пустару и успоставио везу са суседним јединицама. Наступање главнине Бригаде према северној страни Мартинаца најпре је ометало подводно земљи-

ште. најчешће глиб до колена, затим Немци. ушанчени у раније ископаним и уређеним одбрамбеним објектима. Штаб бригаде је препостављао. планирајући упад у Мартинце, да ће они побећи и да им не треба дозволити да некажњени измакну.

Немци су чекали у згради железничке станице и заклонима у близини. Претходницу Другог батаљона су припустили на 30 метара удаљености и отворили ватру. Борци су узвратили рафалима из аутомата. Цео батаљон је заустављен 150 м од зграде железничке станице. на брисаном простору. Борци и старешине ископали су плитке ровове да се заштите у очекивању наређења за напад на цело непријатељско упориште. Први и Четврти батаљон приближили су се северној страни Мартинаца. а Трећи батаљон је задржан у бригадној резерви. на једном салашу. око 800 м иза прве ватрене линије. У нападима да се домогну првих кућа у Мартинцима. борци оба батаљона дочекивани су противнападима Немаца и приморавани да узмичу на полазне положаје. Рубом села маневрисао је непријатељски тенк, отварајући топовску и митраљеску ватру да подржи противнападе својих јединица. У нападима на добро брањено упориште рањено је 8 бораца и старешина. Рану је задобио командир Прве чете Другог батаљона Радоје Ђушић и његову дужност је преузео Божидар Мартиновић.

Незадовољни узмаком са достигнутих линија, борци и старешине су се повукли у ровове и заклоне испуњене леденом водом која није пресахњивала и под сноповима кукурузовине. У бригадном Операцијском дневнику о томе је записано: „Киша није престајала. Око 20 часова почео је дувати врло хладан ветар и пролетале су ледене иглице. Борце, до коже мокре, пробијао је ледени ветар. Ровови су пуни воде. Склоништа није нигде било. Ноћ је била изванредно мрачна...”¹⁴⁷

У току ноћи, непримећен од непријатеља. Трећи батаљон је заменио на положају остале батаљоне који су упуњени у Лаћарак и оближње салаше да борци и старешине просуше одећу и обућу. да се окрепе сном и нахране.

У састав Двадесет прве српске ударне дивизије стигла је Тридесет прва српска ударна бригада, са командантом Миодрагом Нешићем Кешом и политичким комесаром Момчилом Вучековићем. Њен долазак значио је много за пораст бројног стања и ударне моћи Дивизије. О тој бригади у дивизијској монографији написано је. поред осталог.

¹⁴⁷ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 7-2.

следеће: „У Сремску Митровицу је 8. новембра у 10 часова. по киши и хладноћи. стигла из села Јарак 31. српска бригада. и по наређењу Штаба 1. пролетерског корпуса, ушла у састав 21. дивизије. Бригада је формирана 3. октобра 1944. у варошици Љиг од по два батаљона 21. и 22. српске бригаде. Била је попуњена старешинама из пролетерских бригада и новим борцима из Шумадије и западне Србије. Под командом Штаба 36. дивизије борила се за ослобођење Обреновца. а затим је учествовала у чишћењу терена око Лазаревца, Ваљева и Шапца. У Шапцу се са око 1.750 својих бораца ноћу уочи 4. новембра пребацила преко Саве у Срем. Борци су већином били млади. неискусни и необучени. а старешине искусне у маневарско-покретном партизанском ратовању на брдско-планинском земљишту. Бригада је први пут сишла у равни Срем и ушла у један нови фронтални и позициони рат на равном земљишту...”¹⁴⁸

У?ројсаванье Црвене линије непријатељске одбране

Штаб дивизије свакодневно је захтевао да бригаде офанзивно делују. На упоришта Мартинце и Кузмин планиран је напад. 10. новембра увече. из неколико праваца. Тридесет прва српска бригада. која је исте вечери преузела положаје Пете српске бригаде. добила је задатак да противника туче у источном делу Мартинаца и према Сави. Другој пролетерској бригади је наређено да овлада комуникацијом за Кузмин и угрози истоимено непријатељско упориште. На Мартинце су усмерени Трећи и Четврти батаљон Четврте српске. Бригадама су придодата два дивизиона артиљерије Црвене армије да их подржавају у нападу и неутралишу непријатељске бункере и најотпорније ватрене тачке. Истовремени напад бригада изненада је одложен због закашњења Друге пролетерске услед велике удаљености и непознавања терена на који је ноћу упуњена. На крају, све се свело на узнемиравање непријатеља и притиске на истуреније делове његове одбране. У ватреним чаркама освануо је тмуран и магловит дан. Повремено је падала киша помешана са снегом. Нешто раније Трећи батаљон Четврте српске се повукао из окршаја са Немцима у близини железничке станице и

Исидор Ђуковић. *21. српска дивизија*, Институт за савремену историју. Београд 1995. стр. 198.

цркве у Мартинцима и отишао на салаш североисточно од села. Његове положаје преузео је Четврти батаљон и ватрене чарке нису престајале. Целог дана није престајао притисак на део непријатељске Црвене линије коју су угрожавале Четврта српска и остале бригаде Дивизије. У упоришту Мартинцима одједном је умукла паљба немачких пушкомитраљеза и минобацача. Штаб батаљона је посумњао да Немци напуштају упориште и деснокрилну чету упутио да им прекине одступницу друмом за Кузмин. Један вод неометан је избио на тај друм и са западне стране опрезно се приближавао Мартинцима. Истовремено је дејствовала артиљерија и „каћуше“ црвеноармејаца на зграду железничке станице и торањ сеоске цркве са којег се оглашавао немачки пушкомитраљез. Батаљон је напустио ровове и ушао у село. Развила се жестока блиска борба. Немци су се жилаво бранили из полуфушене зграде железничке станице. Из Кузмина им је кренуло у помоћ 5 камиона војника и једно оклопно возило. Снажном ватром одбили су деснокрилну чету Четвртог батаљона од друма. доспели у Мартинце и придружили се браниоцима да предузму противнападе. Четврти батаљон се повукао на своју линију одбране коју је препустио, у поноћним часовима. јединицама Пете српске бригаде да наставе нападе и отишао у Лаћарак.

Одласком Шеснаесте и Тридесет шесте војвођанске дивизије у Нови Сад и Сомбор. борбе на Црвеној линији немачке одбране наставиле су јединице Првог пролетерског корпуса: Шеста личка на десном. Једанаеста крајишка ударна у средини и Двадесет прва српска ударна дивизија на левом крилу корпусног борбеног распореда. Њихово укупно бројно стање било је око 20.000 бораца и старешина.¹⁴⁹ У саставу Првог пролетерског корпуса биле су Прва пролетерска и Пета крајишка ударна дивизија. али су оне задржане у Београду и Вршцу и нешто касније упућене на Сремски фронт. Немци су имали. такође, око 20.000 војника и официра дуж Црвене линије, груписаних у четири борбене групе: „Линденблат“, „Цирнгилб“, „Ердман“ и „Цимерман“. Командовање немачким јединицама поверено је, 12. новембра, генерал-лајтнанту Јозефу Киблеру, команданту новоформиране Корпусне групе „Киблер“. Борбена група „Линденблат“ држала је положаје испред бригаде Двадесет прве српске ударне дивизије и спречавала њихово напредовање у дубину Срема.

¹⁵⁴ 36. НОВ, том I. књ. 10, док. 109.

Културно-просветне активности и кадровске промене

После вишедневних исцриљујућих борби. Четврта српска бригада је повучена са прве борбене линије у дивизијску резерву и разместила се у топлим кућама и споредним стајама у Лаћарку. Неочекивани предах који ће потрајати чак 9 дана, добро ће доћи борцима и старешинама да се посвете војној обуци, културно-просветном раду и осталим активностима од значаја за војничку и моралну чврстину јединица. Организована су разна такмичења. Добијани су листови „Борба“ и „Политика“, радо читани појединачно и на групним састанцима са неписменима. Омиљено штиво био је и бригадни лист „Јединство“. Пракса описмењавања бораца је настављена. Она ће се временом усавршавати на аналфабетским течајевима. У бригадном листу описано је како су описмењавани борци Трећег батаљона: „У првим клупама седели су они који тек почињу да пишу. За њих сам на табли написао крупним словима: а, о, и, с, т, да прво њих науче да пишу. Иза ових долазе они који већ знају да пишу неколико слова. Са њима се ради у клупама - пишу слоге. У последњим редовима су они који знају скоро сва слова, или су их сва научили па и даље вежбају. Они већ сами један другог говоре шта да напишу и један другог контролишу. Међу њима су другарице - све три већ пишу писма. Повремено једна од њих излази до табле да пише по диктату...”

Предах у Лаћарку је коришћен да борци и старешине гледају филмове, неки по први пут у животу. У биоскоп су одлазиле и јединице са ватрене линије. О томе је Гордана Крстић, културно-просветни референт Другог батаљона и члан Пропагандног одсека бригаде, поред осталог, написала и следеће: „... У томе је дошао курир Штаба батаљона и рекао да се наша чета спреми за покрет јер идемо у Сремску Митровицу да гледамо представу Борба за Стаљинград. Колона наше чете полази. У очима наших бораца види се радост и у исто време интересовање јер многи још нису били у биоскопу...”

Слика за сликом се ређала, али једна од најупадљивијих била је када су се јужне трупе Црвене армије састале са северним и почеле се грлити и љубити у слободним улицама Стаљинграда. Та слика је оставила дубок утисак на наше борце. Сада је тек у сали почело клицање и аплауз Црвеној армији. Представа се завршила громком музиком совјетских маршева. Светлост се упалила. На лицима свих присутних

бораца видела се радост. Наша колона полази. Идемо према селу Лаћарку..."¹⁵⁰

Културно-просветне активности у јединицама Четврте српске бригаде биле су на завидној висини и добро организоване. Њихови покретачи били су културно-просветни одбори у четама и батаљонима. Поред аналфабетских течајева постојале су драмске секције, хорови, међу њима познати хор Расинаца, редакције четних и батаљонских новина. За борце и народ приређиване су приредбе које су биле добро посећене. Њихов садржај чинили су шaljиви и озбиљни скечевци, борбене и народне песме, рецитације, а нешто касније Нушићеве комедије и позоришни комади наших познатих писаца.

Средином новембра и касније догодиле су се значајне кадровске промене. Формирано је неколико бригадних приштапских јединица. Командант бригаде Гајо Војводић је упућен на школовање у Војну академију СССР-а. Стеван Адамовић, првоборац, заменик команданта Тридесет прве српске, постао је командант Четврте српске ударне бригаде. Ратомир Андрић Кмет, заменик команданта бригаде, прекомандован је у Главни штаб НОВ Србије. На упражњено место заменика команданта убрзо је постављен Миодраг Јовановић Расинац, командант Четвртог батаљона. Дужност команданта поменутог батаљона поверена је Мирку Шипки, команданту Другог батаљона. Са војног курса вратио се Тира Орлић који је постављен за команданта Другог батаљона. Заменик команданта истог батаљона постао је Александар Стојановић, командир Пратеће чете бригаде која је расформирана децембра 1944. Обавештајни официр бригаде постао је Драган Голубовић и убрзо га је заменио Стеван Пушкаревић, до тада шеф одсека наоружања бригаде. Интендант бригаде био је Павле Павловић, а официр ОЗН-е Стојан Стефановић. Омладински руководилац бригаде Милорад Максимовић прекомандован је у Извиђачку чету, а његова дотадашња дужност је поверена Вељку Радоњићу. Шеф одсека наоружања бригаде је постао Радман Савић, командант Првог батаљона. За команданта истог батаљона постављен је Гојко Ињац који је прекомандован из Двадесет прве српске шумедијске бригаде. Заменик политичког комесара Прве чете Првог батаљона Олга Дедовић је рањена и ту дужност је преузео Младен Пурић. Он је касније контузован и дужност заменика комесара је поверена Душану Ћирковићу. У Лаћарку је по-

¹⁵⁰ Архив ВИИ, кут. 1042, рег. бр. 10-5.

гинуо Милентије Станисављевић, заменик команданта Трећег батаљона и на ту дужност је постављен Сима Ђукановић. Тукући непријатеља ватром из пушкомитраљеза, живот је изгубио Радомир Павловић, заменик политичког комесара Прве чете Трећег батаљона, а његову дужност је преузео Радисав Бадњаревић. У борби западно од Лаћарка рањен је Братислав Костић, заменик политичког комесара Друге чете Трећег батаљона и Сретен Стефановић је постављен на исту дужност. На командним и политичким дужностима промене су биле честе због жестине судара са непријатељем и страдања старешина који су предводили борце у нападима и јуришима.

Средином новембра формирана је Чета за везу. Командир чете постао је Миливоје Илић, политички комесар Живојин Туровић, а Добривоје Вучуровић заменик политичког комесара. Скоро у исто време формирана је Противтенковска батерија, саставља два вода, наоружана противтенковским топовима добијенима од артиљеријских јединица Црвене армије. Командир батерије био је Звездан Предраговић, политички комесар Мирко Поповић, а његов заменик Радомир Вељковић. У Лаћарку је формирана и Чета инжењерије. Њен командир је постао Христивоје Недељковић, политички комесар Владимир Вукелић и заменик комесара Косана Бек Крца. Бригадни радни вод је прерастао у Позадинску чету од око 60 бораца. Њено бројно стање на крају рата достигло је бројку од 150 бораца и старешина. За командира чете постављен је Братислав Дојчиновић, а за политичког комесара Мирослав Ђорђевић. Уз постојећу Пратећу чету, са командиром Александром Стојановићем, политичким комесаром Радмилом Дачићем, замеником политичког комесара Стојаном Стефановићем и Четом извиђача, са командиром Витомиром Љубојевићем, политичким комесаром Данилом Вукадиновићем, замеником командира Жарком Вукићевићем, у Бригади је постојало 5 самосталних чета и Батерија противтенковских топова. Неколико месеци касније формиране су Чета аутоматичара и Чета противтенковских пушака. У батаљонима су формиране пратеће чете. Медицинско-санитетски батаљон је формиран при Штабу дивизије. У његовом саставу била су ова одељења: пријемно, терапеутско, интерно и за евакуацију рањеника.

Поново на ватреној линији

После одмора и сређивања јединица. Четврта српска добила је 19. новембра наређење да преузме ватрене положаје јединица Тридесет прве српске бригаде на простору од железничке пруге Сремска Митровица - Кузмин, па лево, до обале Саве. У први мрак Први и Други батаљон су пристигли на одредиште и смена јединица Тридесет прве српске је завршена до 19 сати. Дивизијски борбеи распоред у рејону Мартинаца. пред Црвеном линијом непријатељске одбране, изгледао је овако: Друга пролетерска се налазила на десном, Пета српска у средини и Четврта српска бригада на левом крилу. Тридесет прва српска бригада се налазила у дивизијској резерви и на заслуженом предаху у Лаћарку. С обзиром на смањену непријатељску борбену активност, испред јединица Двадесет прве српске дивизије обично су два батаљона Четврте српске бригаде извесно време држани на положају и касније су их смењивали батаљони из резерве. Борци су користили извесно заштитије да утврђују положаје. у духу. наређења Штаба бригаде да се продубљују постојећи плитки и копају нови ровови за стојећи став. траншеје, саобраћајнице, земунице и земљани бункери. Радови су понегде извођени под надзором црвеноармејских инжењеријских подофицира и официра. Била је то практична обука под звиждуком непријатељских зрна и граната.

Време се одједном пролепшало. У атарима које су Немци напустили, у близини положаја, борци су помагали мештанима у берби кукуруза. У то ратно време сваки убрани клип кукуруза много је значао за исхрану народа и војске. Штаб дивизије предочио је штабовима бригада да се првенствено обезбеде поседнути положаји, а после одвајају јединице за упућивање да помажу у берби. У одломку из хронике „У рововима Сремског фронта“, наводи се: „У сарадњи са командантима батаљона, командирима и политичким комесарима чета. сачињаван је распоред одласка у кукурузна поља. На положају, спремна да дочека и одбије непријатеља, обично је остајала једна чета из сваког батаљона. а остале. водећи рачуна да то противник не дозна. брале су кукуруз, заједно са омладинском радном четом и ужурбано га возиле даље од линије фронта. Развиле се право другарско такмичење. Вредноћом су се истицали познати бомбаши, пушкомитраљесци и минобацачије. Коморције су, ипак, показале више спретности у одвајању клипова од

стабљика. На њихов рачун било је пошалица. Неко је, наиме, приметио да је време да се и коморције у нечем истакну."¹⁵¹

У варљивом затишју на линијама фронта, извиђачи и обавештајци имали су пуно посла. (Од њих је тражено да улове „живе језике“, да би се на тај начин дошло до најсвежијих података о бројном стању, фортификацијским објектима, наоружању и осталоме на Црвеној линији немачке одбране на коју је припреман одлучујући напад. Са ловом „живих језика“ испред положаја јединица Четврте српске бригаде, заправо предњег краја непријатељске одбране код Мартинаца, није било среће. Штаб бригаде је одлучио да се група извиђача, са командиром и политичким комесаром чете, Витомиром Љубојевићем и Данилом Вукадиновићем, замеником командира Жарком Вукићевићем, заобилазним правцем убаци у дубину непријатељског борбеног распореда и тамо изненади неког непријатељског војника или официра.

Припреме за ризични препад извршене су брзо и темељно. До зуба наоружани извиђачи су кренули у акцију, прешли преко понтонског моста на Сави код Сремске Митровице, убрзано продуживши узводно десном обалом реке. Водили су их двојица мештана из Лаћарка и чамцем превезли на леву обалу Саве, у близини Вишњићева, у дубљу непријатељску позадину. Ноћ је била мрачна, а услед јаке кише земљиште расквашено и местимично права каљуга. Извиђачи су сутрадан, неопажени од непријатеља, стигли циљу. Успоставили су везу са неколико чланова Месног народноослободилачког одбора у Вишњићеву и појединим мештанима, приврженима НОП-у, сазнавши од њих да Немци понекад залазе у село и свраћају у сеоску гостионицу. Командир Љубојевић, политички комесар Вукадиновић и заменик командира Вукићевић су проценили да се успех може постићи упадом у гостионицу, ако у њу сврати мањи број Немаца, или постављањем клопке негде у Вишњићеву. Двојица мештана су ангажовани да осматрају правце одакле су Немци могли наићи и да то брзо јаве извиђачима који су се скривали у неколико сеоских кућа.

У преподневним сатима командир и политичком комесару извиђача дотрчао је мештанин, обавестивши их да више од 100 немачких војника улазе у Вишњићево. Малобројна група извиђача, пошто им се није могла супротставити, одмах је измакла из села. Кад су били си-

гурни да су се Пемци поделили у мање групе по сеоским кућама, извиђачи су поставили заседу у рушевинама ближе мосту на Босуту и чекали. Добро су видели сеоску гостионицу, али у њу нико није навраћао. Наишла је једна млада мештанка која је на молбу командира извиђача пристала да шетка у близини и обавести о наласку Немаца. Убрзо је приметила немачку патролу у дубини сеоске улице и довикнула да Немци долазе. Тројица немачких патролција очигледно су се упутили према мосту на Босуту на коме су остала двојнца извиђача да обезбеђују одступницу и прихват осталима. Кад су Немци наишли поред рушевина, извиђачи су се устремили да их живе ухвате и дочекани су пуцњима. На ватру је узвраћено. Двојица патролција су убијени, а њихов вођа теже рањен и заробљен. Извиђачи су га однели преко моста на Босуту, да га саслушају у оближњој шуми. О драматичним тренуцима Данило Вукадиновић записао је, поред осталог, ово: . . . Док сам ја био у заштитници групе Љубојевић је, уз помоћ једног извиђача који је знао немачки језик, саслушао заробљеника. Он је престрашен изнео све што је знао. Због тешке ране и крварења заробљеник није био у стању да се креће и остављен је поред једног дрвета...¹⁵²

Извиђачи су оручили да се не враћају заобилазним путем, преко Саве и кроз Мачву, већ право кроз Босутске шуме и дубину непријатељског борбеног распореда. Ноћ им је добро дошла да се неопажено врате у Лаћарак. Њихов подухват је омогућио да се прикупе драгоцени подаци који су корисно послужили Штабу бригаде у планирању освајања дела Црвене линије непријатељске одбране.

Крајем новембра вршене су обимније припреме да се непријатељ потисне са добро утврђених 30 километарских положаја између Саве и Дунава и продре у његову дубину, чак до Винковаца, Вуковара и Жупање. У састав Двдесет прве српске дивизије укључена је Прва коњичка бригада, самостална јединица Првог пролетерског корпуса. Сада је Штаб дивизије имао под својом командом 5 бригада, али није био задовољан због слабијег бројног стања у односу на остале дивизије Првог пролетерског корпуса. За двадесет дана борби у Срему бригаде Двдесет прве српске дивизије имале су више од 350 рањених и погинулих бораца и старешина. Отуда се Штаб дивизије обратио писмом Главном штабу Србије наводећи: „Дивизија сада има у саставу Другу пролетерску, Четврту, Пету и Тридесет прву српску бригаду. С обзи-

ром да смо из Београда морали одмах кренути за Срем, то иисмо стигли да мобилишемо ништа. те је тако наша дивизија најмалобројнија у корпусу. Дивизија прима кроз кратко време (око 10 дана) совјетско наоружање и биће нам потребан већи број људи да би могли прихватити примљено наоружање. С обзиром да смо ми српска дивизија. то се вама обраћамо да нам дате људство које мобилишете за потребну попуну. Узимајући у обзир ово што можемо добити са територије Београда. нама треба да би прихватили наоружање око 1.000-1.500 људи од којих што више артиљераца.

Ми старешине и борци 21. српске дивизије стараћемо се да достојно репрезентујемо свој назив, српске у свим покрајинама наше земље. он-ако као у бици за Београд..."¹⁵³

Главном штабу Србије писмо је уручио Раде Петровић. заменик команданта дивизије и усмено га образложио. Он је упућен са Сремског фронта на школовање у Академију „Ворошилов" у Совјетском Савезу и његово место у Штабу дивизије није попуњавано. Захтев за попуном јединица Дивизије није остао без одјека. Почеле су пристизати групе новомобилисаних војних обвезника који су распоређивани и у Четврту српску бригаду. Новајлије су другарски дочекиване од старијих и искусних бораца који су им помагали да се што пре и безболније прилагођавају суровим ратним условима.

Пораз непријатеља на Црвеној и Нибелушикој линији

Штаб Првог пролетерског корпуса, са командантом Пеком Дапчевићем и политичким комесаром Мијалком Тодоровићем. разрадио је, крајем новембра 1944. план офанзивног дејства на Црвену линију непријатељске одбране и енергичан продор у њену дубину. Предвиђено је и садејство са јединицама 68. стрељачког корпуса Црвене армије. које су стигле из рејона Чачка у источни Срем. Јединице црвеноармејаца. подржаване од Дунавске речне ратне флотиле, имале су задатак да наступају узводно десном обалом Дунава. од Илока према Сотину и Вуковару. За тај подухват биле су припремљене 52. и 223. дивизија поменутог корпуса. Лево од њих. почевши од висова изнад Илока. дуж Црвене линије биле су распоређене дивизије Првог пролетерског кор-

¹³⁶ Архив ВИИ. кут. 1042. рег. бр. 42-1

пуса: Прва пролетерска на десном, Једанаеста крајишка ударна у центру и Двадесет прва српска ударна дивизија на левом крилу корпусног борбеног распореда. Пета крајишка ударна дивизија се налазила у корпусној резерви, а Шеста личка пролетерска у Београду на обуци и пре-наоружању. Једанаеста крајишка ударна дивизија је ојачана Артиљеријском бригадом Пете крајишке дивизије и са два пука артиљерије црвеноармејца. Штаб корпуса је захтевао од штабова дивизија да се бригаде припреме да истовремено, после артиљеријског бомбардовања непријатељске линије одбране, крену да је освајају. Сходно томе. Штаб Двадесет прве српске ударне дивизије издао је 2. децембра у 13 часова. заповест бригаама да ослободе Мартинце и Кузмин. да непријатеља гоне према Бачинцима. Адашевцима. Илинцима. Липовцу. Нијемцима, Комлетинцима, Отоку и да ослободе Бошњаке и Жупању. Четврта српска и Друга пролетерска бригада имале су задатак да потуку непријатеља у Кузмину, а Пета и Тридесет прва српска у Мартинцима. После освајања тих непријатељских упоришта, Прва коњичка бригада је припремљена да избије на чело дивизијског борбеног распореда. да гони и савлађује непријатеља. Брдска и Противтенковска батерија дивизијске артиљерије и Батерија „каћуша“ имале су задатак да бригаама у нападу пружају подршку.¹⁵⁴

Ноћу. 2. и 3. децембра. Први и Трећи батаљон Четврте српске посели су полазне положаје за напад на простору између зграде жељезничке станице у Мартинцима и Кузмина. Иза њих су се налазили Други и Четврти батаљон, а на полазне положаје истовремено су изашли батаљони Друге пролетерске, Пете и Тридесет прве српске ударне бригаде. Ноћ је протицала уз понеки пуцањ на положајима непријатеља. У свануће, команданти бригада су обавестили команданта дивизије да су јединице на полазним положајима спремне да крену у напад. Командант бригаде Стево Адамовић и начелник штаба Момчило Марковић Зоран ујутру су желели да још једном провере борбени распоред. Обојица су неопрезно изашли из једног заклона, са топографским картама у рукама. Одједном, начелник штаба бригаде се затетурао и пао на земљу. Командант бригаде је прискочио у помоћ. Тешко рањени Марковић убрзо је однет у болницу у Сремској Митровици у којој је преминуо. Тужна вест да је начелник штаба подлегао тешким ранама ражалостила је његове блиске другове. све борце и старешине

¹⁵⁴ 36. НОВ, том I. књ. 10, док. 109.

Четврте српске бригаде.

У 8 сати. 3. децембра. почела је артиљеријска канонада на Црвену линију непријатељске одбране од Илока на Дунаву до леве обале Саве код Мартинаца. У бришућем лету наизменично су долетали авиони. обележени упадљивим црвеним петокракама. бомбардујући немачке одбрамбене циљеве. Двочасовно дејство артиљерије и бомбардовање из ваздуха омогућили су да се непријатељ савлађује на предњем крају његове одбране и продире у њену дубину. Стрељачки стројеви Првог и Трећег батаљона Четврте српске кренули су на непријатеља у бункерима, рововима и саобраћајницама. Дочекивани су снажном ватром. па је одмах било јасно да артиљеријско и ваздушно бомбардовање није неутралисало најотпорније ватрене тачке. Испред немачких положаја биле су мине изненађења: нагазне, одскочне и затезне. представљале невидљиву и тешко савладиву препреку. А митраљеви и пушкомитраљеви нису престајали да туку унакрсним рафалима. У првом јуришу рањено је неколико бораца, међу којима Славка Ивановић, заменик политичког комесара Треће чете Трећег батаљона. члан Главног одбора УСАОС-а, изабрана на Првом конгресу у Београду. двадесет дана раније. Њену дужност у чети преузео је Милорад Јововић. Нешто касније теже је рањен Светомир Славковић. командир Прве чете истог батаљона. док је предводио стрељачки строј. Командовање четом одмах је преузео Божидар Рајковић. У бригадном операцијском дневнику записано је да је минобацачком ватром разбијено 7 непријатељских бункера и уништена послуга на аутоматским оруђима. Из строја је избачено 40 непријатељских војника. Бригада је имала осетније губитке: 4 мртва и 25 рањених бораца и старешина.¹⁵⁵

И остале бригаде Двадесет прве српске дивизије биле су принуђене да устукну на полазне положаје. Друга пролетерска се распоредила на простору Баракута и Шидине. Пета српска код железничке пруге и коте 85. а Тридесет прва српска бригада у рововима и земуницама поред Генералног канала. Очекивани успех у првом нападу је изостао на целој Црвеној линији непријатељске одбране. Чекала се ноћ да се опет крене. У 19 сати батаљони Четврте српске поновили су нападе истим правцем, али су Немци одолевали и трпели губитке. У зору јединице Четврте српске бригаде повукле су се на полазне положаје и нешто касније у Лаћарак да предахну и сачекају наредно наређење Шта-

¹⁵⁵ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 11-1/2.

ба дивизије. У преподневним сатима. 4. децембра, увиђајући да се непријатељска одбрана не може сломити само ударима у њено чело. Штаб дивизије је одлучио да се Тридесет прва српска бригада иовуче са ватрене линије источно од Мартинаца. да заобилазним путем, преко Саве и Мачве, удари непријатељу у леђа. Њене положаје истог дана у подне преузели су батаљони Четврте српске бригаде. Претходне ноћи десио се пресудни преокрет на правцу наступања Прве пролетерске. Једанаесте крајишке ударне дивизије и 52. стрељачке дивизије Црвене армије. Оне су успеле да делимично, а затим постепено, освоје Црвену линију од Илока на Дунаву до Ердевика и наставе гоњење већ скоро разбијених непријатељских борбених група. Прва пролетерска, Пета крајишка козарска, Тридесет друга српска мачванска бригада у подне су заузеле Ердевик и наставиле да напредују према Шиду. Десно крило непријатељске одбране код Мартинаца и Кузмина било је озбиљно угрожено ударом из позадине и прекраћивањем одступнице. Да то спрече. Немци су се ужурбано почели повлачити да што пре запоседну двоструку Нибелуншку линију њихове одбране. Јединице Двадесет прве српске дивизије предузеле су гоњење. Четврта српска бригада. у садејству са осталим јединицама. протерала је непријатеља, 5. децембра. из Кукујеваца и Бачинаца, убила 8 и заробила 19 немачких војника. Заплењено је њихово оружје, муниција и опрема.

Гонећи непријатеља јединице Четврте и Пете српске избиле су пред Адашевце у којима се непријатељ средио и отворио жестоку ватру. Са кровова неких кућа тукли су немачки пушкомитраљеци. али су батаљони одговорили на палбу. У Алманаху „Две године Четврте српске ударне бригаде“, о борби у Адашевцима је записано и ово: „Отворили смо ватру на кровове... На прозоре првих кућа. Стигли су наши минобацачи. Тукли су страховито. Целог дана лежали смо у блату, у барама, а кад је пао мрак заорило се из наших грла победоносно: Урааааа! Извршити смо снажни неоодољиви јуриш и Адашевци су ослобођени...”¹⁵⁶

У борби је убијено и рањено 17 и заробљено 13 непријатељских војника. Заплењено је око 7.000 пушчаних метака. 85 минобацачких граната. 1 тешка бреда. 1 противавионски митраљез, 1 пушкомитраљез. 32 пушке и нешто остале ратне опреме. Бригада је имала следеће губитке: 3 борца су погинула и 11 их је рањено.

¹⁵⁶ *Две године 4. српске ударне бригаде, 1943-1945.* Политички одсек 4. српске ударне бригаде, 1945 (интерно издање), стр. 38.

Наступање је настављено према Илннцима и Нијемцима. На чело борбене колоне избиле су јединице Пете српске, а за њима су хитале јединице Четврте српске бригаде. Непријатеља није било на видику, али је постојала опасност да може напасти у шумљеним пределима између Илинача и Нијемаца. Да би се то осујетило обавештајни официр Првог батаљона Пете српске бригаде добио је задатак да са групом извиђача извиди какво је стање на друму према селу Нијемцима куда су намеравале јединице Пете и Четврте српске бригаде. Извиђачима се придружио председник Месног НО одбора Илинача, добар зналац тог терена. На њих је убрзо налетела коњска запрега пуна усташа, али је извиђач Кондић убио тројицу, док су двојица лакше рањених побегли. На прилазу Нијемцима четворочлана извиђачка група, под командом обавештајног официра Вељка Поповића Жуће, на превару је разоружала око 200 домобрана и њиховог сатника. Извиђачима су у помоћ пристигли заменик команданта батаљона Милетић, командир чете Јовановић и заробљеници су одведени у Илинце. Тек тада јединице Четврте и Пете српске бригаде могле су да пређу мост на Босуту и стигну у Нијемце. С њима је садејствовала Друга пролетерска бригада не допуштајући непријатељу да се среди за снажнији отпор. На помоћном правцу, лево од главнине Двадесет прве српске дивизије, наступала је Тридесет прва српска бригада која је савладала непријатеља у Босуту, Сремској Рачи и Јамени и тежила према Дреновцима и Босутским шумама, ближе железничкој и друмској комуникацији између Брчког и Винковаца. Прва коњичка бригада потукла је усташе и Немце у Малој Вашици, напредовала према Липовцу, у намери да избије у Врбању и Дреновце и онемогући саобраћај преко моста на Сави код Брчког. У томе ју је спречио поплављени терен Босутских шума које коњи нису могли савладати. На десном крилу Двадесет прве српске дивизије, на делу двоструке Нибелуншке линије немачке одбране, код Товарника, Ловаса и осталих упоришта, тешке борбе водиле су јединице Прве пролетерске и Једанаесте крајишке дивизије, а још северније, уз Дунав према Сотину јединице Црвене армије и Треће војвођанске бригаде. Двострука Нибелуншка линија у целини је савладана 7. децембра, у жешћим окршајима, и непријатељ је присиљен да се повуче на последњу, седму линију одбране у Срему - Зелену линију која се пружала од Сотина на Дунаву преко Берка, Оролика, Иривлаке, Отока, Дреноваца, Ђурића и Рачиноваца на левој

обали Саве, десетак километара источио од Брчког. Избијањем на ову линију јединице Двадесет прве српске ударне дивизије држале су фронт широк око 35 километара, озбиљно угрозиле железничку пругу и друм између Брчког и Винковаца, од изузетног значаја за извлачење главнине немачке Групе армије „Е“ јачине око 350.000 војника и официра. која се повлачила преко западне Србије, источне Босне и западног Срема у Винковце и распоређивала на најугроженије секторе фронта у нашој земљи и Мађарској. Стога је командант немачке Групе армије „Е“ генерал-пуковник Александар Лер упозорио. 7. децембра 1944. генерал-мајора Јозефа Киблера. команданта истоимене корпусне групе на Сремском фронту. да би њено повлачење са Зелене линије погоршало стање на простору између Саве и Драве, да би за немачке јединице било погубно да изгубе железничку пругу и друм од Брчког до Винковаца.